

ZH.IBRAGIMOV,

*Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, PhD
(Kazakistan, Türkistan)*

D.DADASHOV,

*Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Öğr. Gör
(Kazakistan, Türkistan)*

QOZOQ SHEVALARIDAGI O‘ZLASHMA SO‘ZLARDA KUZATILADIGAN FONETIK HODISALAR KAZAK AĞIZLARINDA ALINTI KELİMELERDE GÖRÜLEN SES OLAYLARI

Annotatsiya. Boshqa turkiy tillarda bo‘lgani kabi o‘zlashma so‘zlar qozoq tilining shakllanishiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatgan. Eronning turkiy o‘lkalar bilan geografik yaqinligi forscha so‘zlarning qozoq va boshqa turkiy tillarga ilk davrlardayoq kirib kelishiga zamin yaratgan. Arabcha so‘zlar esa turkiy xalqlarning Islom dinini qabul qilishi natijasida qozoq tili leksikasidan mustahkam o‘rin olgan. Fors tili elementlarining qozoq tilida o‘zlashishi, asosan, o‘zaro savdo, urushlar va siyosiy-diplomatik aloqalar kabi omillar bilan bog‘liq.

Vaqt o‘tishi bilan bu o‘zlashmalar qozoq tilining o‘ziga xos imlo va talaffuz me’yorlariga moslashib, tildagi fonetik qoliplarga bo‘ysundirilgan. Bu moslashuv jarayoni nafaqat arab va fors, balki rus tilidan kirgan so‘zlarning ham qozoq tili grammatikasi va talaffuziga uyg‘unlashishini ta’minlagan. Shu sababli, qozoq tilidagi o‘zlashma so‘zlarning ham ma’no, ham tovush tizimida tub o‘zgarishlar ko‘zga tashlanadi.

Mazkur tadqiqotda qozoq tilining janubiy shevalarida qo‘llaniladigan arab, fors va rus tillariga oid so‘zlarning tilga kirib kelish yo‘llari, ularning til qurilishiga adaptatsiyasi hamda fonetik va semantik o‘zgarishlarining sabablari tahlil qilinadi. Tadqiqot asrlar davomida qo‘shnichilik va ijtimoiy-siyosiy aloqalar natijasida yuzaga kelgan lisoniy ta’sirlarning qozoq tilidagi aksini yoritishga qaratilgan.

Tayanch so‘zlar: Qozoq shevalari, o‘zlashma so‘zlar, fonetik o‘zgarish (tovush o‘zgarishi).

Summary: Loanwords have influenced Kazakh Turkish in ways similar to their effects on other Turkic dialects. Due to Iran’s geographical proximity to Turkic regions, Persian entered Kazakh Turkish and other Turkic dialects at an early stage. Arabic words, on the other hand, were incorporated into Turkic languages, including Kazakh Turkish, following the Turks’ adoption of Islam. Persian borrowings found a place in Kazakh Turkish through factors such as geographical closeness, trade, wars, and political relations. Over time, these borrowed words adapted to the unique spelling and pronunciation patterns of Kazakh. The Kazakhs have modified foreign words to suit the phonological structure and usage patterns of their own language. This adaptation process has made Arabic, Persian, and Russian loanwords conform to Kazakh pronunciation and grammar. As a result, significant semantic and phonetic changes can be observed in these borrowed words within Kazakh Turkish.

This study will examine how Arabic, Persian, and Russian loanwords used in the southern dialects of Kazakh Turkish have been integrated into the language, how they have adapted to its structure, and the causes of phonetic and semantic changes observed in these loanwords. Thus, the reflections of Arabic, Persian, and Russian—which have interacted with Turkish for centuries through geographic proximity or various sociohistorical events—will be analyzed and explained in the context of Kazakh Turkish.

Keywords: *Kazakh Dialects, Loanwords, Phonological Change.*

Giriş. Türkler tarih boyunca, pek çok milletle siyasi, ticari, dini, kültürel ve dilsel açıdan etkileşimde bulunmuştur. Bu etkileşimler neticesinde, özellikle din ve dil açısından karşılıklı büyük bir etki söz konusu olmuştur. Yazılı kültüre sahip olan Çin, İran, Arap, Fars gibi halkların, Türklerin dili ve kültürü üzerinde etkiler bıraktığı tarihsel kaynaklarda ifade edilmiştir.

Orta Asya ve Kazakistan'daki Türk boylarının dillerine Farsça kelimelerin, Arapça kelimelere nazaran daha erken bir dönemde girdiği bilinmektedir. Türkler, Sasanîler döneminden (III-VII. yy) itibaren Farslarla ticaret, siyaset, askeri, kültürel ve sosyal alanlarda etkileşimde bulunmuşlardır (Akar, 2010: 12). Farsçadan alınan kelimelerin Kazak ve diğer Türk dillerine geçişi, İranlılarla kurulan bu ilişkilerin bir sonucudur. Örneğin; 4.-6. yüzyıllarda günümüz Kazakistan'ının kuzeyinde Türkçe, güneyinde ise İran dilleri konuşuluyordu. Bu coğrafi yakınlık ve "İpek Yolu" sayesinde, İranlı tüccarlar Türk boylarının topraklarına kadar gidip ticaret yapabiliyorlardı (Oba, 2014: 799).

751 Temmuzunda Araplar'la Çinliler arasında meydana gelen Talas savaşı, Türkler'in İslamiyet'i kabulünde önemli bir etken olmuştur (Taşağıl, 2013: 477). Arapların Çinlilerle olan savaşı kazanması, Arapçanın Güney Kazakistan'da kısa bir sürede yayılmasını sağlamıştır. Kazakistan'da İslam dininin yayılmasında yerli tüccarların Orta Asya ve Doğu ülkelerine alışveriş için gidip oralarda İslam dinini öğrenmesi, İslam ülkelerinden din adamlarının gelmesi ve Yesevîlik, Nakşibendîlik gibi tarikatların oluşması etkili olmuştur. Kazakların İslam dinini kabul etmesinde Arapların cihatlarından daha çok, tacirler, mutasavvıflar, tarikat ehli ve dini yayma amacıyla gelen din adamları rol oynamıştır (Adilbayeva, 2002: 47). Bütün bunlar Arapça kelimelerin Kazak Türkçesine girmesine neden olmuştur.

Kazak halkı, yüzyıllar boyunca göçebe bir hayat sürmüştür. Bu yüzden Kazak Türkçesi, çevre dillerle ve komşu kültürlerle en az etkileşime girmiş lehçelerimizden birisidir (Akar, 2009: 22). Kazak Türkçesi, Kazak boyunun hayat şartları içerisinde, serbest bir gelişme imkânı bulmuştur. Dinî kültür merkezlerine uzak olması sebebiyle, din eğitimi küçük bir zümrenin dışına çıkmamıştır. Bu yüzden diğer Türk lehçelerine göre, Kazak Türkçesinde Arapça ve Farsçanın etkisi oldukça azdır. Arapça ve Farsçadan Kazak Türkçesine geçmiş olan kelimeler, ancak kulak aracılığıyla ve duyulma yoluyla girmiş olduğu için bu kelimeler Kazak Türkçesinin ses kurallarına tamamen uyumuş bulunmaktadır.

Kazakçadaki Arapça ve Farsça kelimelerin alınması daha çok Özbek Türkçesi vasıtasıyla gerçekleşmiştir (Oba, 2014: 799). Çünkü Kazak Türkçesi ve Özbek Türkçesinin karşılıklı etkileri derin tarihî dostluklara dayanmaktadır. Kazakistan'ın güney şehirlerindeki Kazaklar ile Özbeklerin komşuluğu, bu iki Türk halkının asırlık siyasi, medeni ve ekonomik ilişkileri, Özbeklerin de Kazakların da diline bir hayli tesir etmiştir. Bundan dolayı Kazakistan'ın güney şehirlerinde yaşayan Kazakların ağızlarında Arap-Fars sözlerine çok sık rastlanılmaktadır (Balğanbayulı, 1997: 45). Günümüzde Kazak Türkçesi yazı ve konuşma dillerinde, Arap-Fars kökenli sözcüklerin çok azı dışında neredeyse tamamı, dilin ünlü ve ünsüz uyumlarına uyarak varlıklarını sürdürmektedir (Doğan, 2015: 23).

Alıntı Kelimelerde Korunan Uzun Ünlüler

Derlediğimiz metinlerde bazı alıntı kelimeler uzunluklarını korumaktadır. Ancak bu uzun ünlüler Arapça ve Farsçadaki gibi uzunluk değil, normal ünlülerden biraz uzun olan ünlülerdir.

kāzir (<Ar. *ḥāzīr*) “şimdi”
zōrğa (<Far. *zūr*) “zor”
künāḥār (<Far. *gunāḥkār*) “günahkâr”
duwāna (<Far. *divāne*) “divane”
ārım (<Ar. *ār*) “ar, namus”
nāmısımız (<Ar. *nāmūs*) “namusumuz”
dāri (<Far. *dāru*) “ilaç”
padışası (<Far. *pādşāh*) “padişah”

1. Alıntı Kelimelerde Korunmayan Uzun Ünlüler

Derlediğimiz metinlerde alıntı kelimelerdeki uzunlukların normal süreye dönüştüğü görülmektedir. Metinlerde oldukça bol örneklerle rastlamaktayız.

dāstür (<Far. *destūr*) “âdet, gelenek”
tāwib (<Ar. *tabīb*) “tabip”
bāle (<Ar. *belā*) “belâ”
namaz (<Far. *namāz*) “namaz”
ükümed (<Ar. *hükümet*) “devlet”
keremet (<Ar. *kerāmet*) “keramet”

2. Kelime Başında Kısa Ünlüler

/i/ ünlüsü: Normal /i/ ünlüsünden daha kısa bir ünlüdür. /l/ ve /r/ ünsüzleriyle başlayan kelimelerin önünde görülür. Genellikle bu örnekler alıntı kelimelerde rastlanmaktadır.

iras (<Far. *rāst*) “rast, gerçek”
irayarı (<Rus. *rayon*) “bölgesi”
iradiyoğa (<Fr. *radio*) “radyoya”
ilaḥab (<Ar. *laqab*) “lakap”

/i/ ünlüsü: Normal /i/ ünlüsünden daha kısa bir ünlüdür. /l/ ve /r/ ünsüzleriyle başlayan alıntı kelimelerin önünde duyulur. Genellikle alıntı kelimelerde görülür.

ileviy (<Rus. *leviy*) “sol”
iriyza (<Ar. *rāzī*) “razı”
irāsim (<Ar. *resm*) “tören”
irenjip (<Far. *rencide*) “rencide”
iletanat (<Fr. *leytenant*) “teğmen”
irāziz (<Rus. *razezd*) “bölge”

3. İçte Ünsüz Türemesi

/-y-/ < /-ø-/

İçte ünsüz türemesi, alıntı kelimelerdeki uzunluklarının korunması amacıyla meydana gelmektedir.

süyreti (<ÖK. *süret* <Ar. *şüret*) “resim, fotoğraf”

Aşağıdaki örneklerde hem Kazak Türkçesinde hem incelediğimiz bölge ağzında kelime içi /y/ türemesi bulunmaktadır.

payızı (<ÖK. *payız* <Ar. *fā'iz*) “faiz”
bişärä (<ÖK. *bişara* <Far. *biçāre*) “biçare”

4. Sonda Ünsüz Türemesi

/-y/ < /-ø/

Sonda ünsüz türemesi alıntı kelimelerdeki uzunluklarının korunması amacıyla meydana gelmektedir. Bu sonda /y/ türemesi Kazak Türkçesinde ve incelediğimiz bölge ağzında da duyulmaktadır.

quday (<Far. *ḥudā*) “hüda”

kedey (<Far. *gedā*) “dilenci, fakir”

5. Tonlulaşma

/t-/ > /d-/ değişmesi:

Alıntı kelimelerin tonsuz /t/ ünsüzü ile sonlandığında kurallı olarak /-t/ > /-d/ değişimi oluşmaktadır.

jännād (<ÖK. *jännāt* <Ar. *cennet*) “cennet”, *ümmād* (<ÖK. *ümbet* <Ar. *ummet*) “ümme”, *ükümed* (<ÖK. *ükimet* <Ar. *hukūmet*) “hükümet”, *ziyarad* (<ÖK. *ziyarat* <Ar. *ziyāret*) “ziyaret”, *ıbadad* (<ÖK. *ğıybadat* <Ar. *‘ibādet*) “ibadet”, *qābiled* (<ÖK. *qābilet* <Ar. *qābiliyyet*) “kabiliyet”, *qıyamed* (<ÖK. *qıyamet* <Ar. *qiyāmet*) “kıyamet”, *defıwdad* (<ÖK. *depwtat* <Lat. *dēputātus*) “milletvekili”, *qasıyed* (<ÖK. *qasıyet* <Ar. *huşūşıyyet*) “hususiyet”, *sağad* (<ÖK. *sağat* < *sā‘at*) “saat”, *qızmed* (<ÖK. *qızmet* <Ar. *hıdmet*) “hizmet”, *quduşed* (<ÖK. *qudıret* <Ar. *ķudret*) “kudret”.

6. Tonsuzlaşma

/b-/ > /p-/ değişmesi:

İncelediğimiz bölgede /b/ > /p/ değişimi alıntı kelimelerde bulunmaktadır. Ancak alıntı kelimelerdeki /b/ > /p/ değişimi kurallı değildir. Kaynak kişilerin konuşmasından kaynaklanmaktadır. Kelimede tonsuz, patlayıcı /k/, /p/, /t/, /h/ veya sızıcı /s/ ünsüzlerinin etkisiyle değişmektedir.

pıssımıla (<ÖK. *bismillah* <Ar. *bismillah*) “bismillah”

puharada < *buhara* “buharada”

Bazı kelimeler Kazak Türkçesi ve incelediğimiz bölge ağızlarında aynı şekildedir.

tāwıp (<ÖK. *tāwıp* <Ar. *tabib*) “tabip”

pändä (<ÖK. *pende* <Far. *bende*) “köle”

kitāp (<ÖK. *kitap* <Ar. *kitāb*) “kitap”

7. Süreklileşme

/-q-/ > /-h-/ değişmesi:

Tonsuz, süreksiz /q/ ünsüzü iki ünlü arasında kaldığında veya akıcı ve sızıcı ünsüzlerin yanında /h/ ünsüzüne değişmektedir. Bu değişim Kazak Türkçesi ve alıntı kelimelerde görülmektedir.

baḥıy (<ÖK. *baḳıy* <Ar. *bāḳī*) “sürekli”, *maḥsat* (<ÖK. *maḳsat* <Ar. *maḳsad*) “maksat”, *taḥwa* (<ÖK. *taḳwa* <Ar. *taḳvā*) “takva”, *ılayıḥ* (<ÖK. *layıq* <Ar. *lāyiq*) “layık”, *maḥala* (<ÖK. *maḳala* <Ar. *maḳāle*) “makale”, *zulupḥar* (<ÖK. *zulıpqar* <Ar. *zı‘l-fıḳār*) “zülfikar”, *aḥıl* (<ÖK. *aḳıl* <Ar. *‘aql*) “akıl”.

8. Süreksizleşme

/ç-/ > /ş-/ değişmesi:

Kazak Türkçesi ve incelediğimiz bölge ağızlarında /ç/ > /ş/ değişimi yalnızca bir alıntı kelimede görülür.

şempıyonu (<ÖK. *çempion* <Fr. *çampion*) “şampiyonu”.

Alıntı kelimelerde tonsuz, süreksiz /ç/ ünsüzü Kazak Türkçesi yazı dilinde de inceleme alanımızda da sistemli şekilde tonsuz, sürekli /ş/ ünsüzüne dönüştürülmüştür.

şıraḥşılığ (<Far. *çerāğ*) “çırakçılık”

şınar (<Far. *çenār*) “çınar”

biyşärä (<Far. *biçāre*) “biçare”

iş (<Far. *hıç*) “hiç”

näşär (<Far. *nāçār*) “naçar”.

/-c-/ > /-j-/ değişmesi:

Alıntı kelimelerde tonlu, süreksiz /c/ ünsüzü incelediğimiz metinlerde tonlu, sızıcı /j/ ünsüzüne dönüşmektedir. Kazak Türkçesi ve incelediğimiz bölge ağızlarında farklılık bulunmamaktadır.

şejire (<Ar. *şecere*) “şecere”

täjiriybe (<Ar. *tecribe*) “tecrübe”

/f-/ > /p-/ değişmesi:

Yabancı sözcüklerde bulunan /f/ ünsüzü kurallı olarak /p/ ünsüzüne dönüşmektedir. Alıntı kelimelerdeki tonsuz, sızıcı /f/ ünsüzü iki ünlü arasında veya akıcı ünsüzlerin etkisiyle değişmektedir. Bu değişim incelediğimiz bölge ağzında söz başı ve söz içinde görülür.

a) Söz başı: *payda* (<Ar. *fā'ide*) “fayda”, *payızı* (<Ar. *fā'iz*) “faiz”, *parasat* (<Ar. *ferāset*) “feraset”, *pālen* (<Ar. *fulān*) “filan”, *parız* (<Ar. *farz*) “farz”, *pārişte* (<Far. *firişte*) “ferişte”, *pasfirddarme* (<Fr. *paseport*) “pasaport”, *perması* (<İt. *ferma*) “ferması”.

b) Söz içi: *apat* (<Ar. *āfet*) “afet”, *kāpir* (<Ar. *kāfir*) “kâfir”, *şıpasın* (<Ar. *şifā*) “şifa”, *müsāpir* (<Ar. *musāfir*) “misafir”, *taypasın* (<Ar. *tā'ife*) “tayfa”, *topan* (<Ar. *tūfān*) “tufan”.

/m-/ > /p-/ değişmesi:

Kelime içinde tonsuz, sürekli /m/ ünsüzünün tonsuz /s/ ünsüzünün yanında tonsuz /p/ ünsüzüne dönüştürmektedir. Sadece bir örneği bulunmaktadır.

ospan (<Ar. *uṣmān*) “osman”

/m-/ > /b-/ değişmesi:

Bu değişim alıntı kelimelerde bulunmaktadır. Tonsuz /s/, /t/ ünsüzlerin yanında tonlu, çift dudak /m/ ünsüzü benzeşme yolu ile tonlu, süreksiz /b/ ünsüzüne değişmektedir.

bisālğa (<ÖK. *mısalı* <Ar. *meşelā*) “örnek olarak”

batormeñ geled (<ÖK. *mator* <Fr. *moteur*) “motorla gelir”

/h-/ > /q-/ değişmesi:

Derlediğimiz metinlerde birtakım yabancı sözcüklerdeki boğazsı /h/ sesi /q/ sesine dönüşmektedir. Kazak Türkçesi ve incelediğimiz bölge ağzı arasında aynı konuşulmaktadır.

qajet (<Ar. *hācet*) “hâcet”, *qanar* (<Ar. *ḥarār*) “büyük çuval”, *qurma* (<Far. *ḥurmā*) “hurma”, *qabar* (<Ar. *ḥaber*) “haber”, *qazına* (<Ar. *ḥazine*) “hazine”, *qasıyed* (<Ar. *ḥuşūsiyyet*) “hususiyet”, *qızmet* (<Ar. *ḥidmet*) “hizmet”, *qızuruna* (< *ḥuzūr*) “huzuruna”.

/‘-/ (ayın) > /ğ-/ değişmesi:

Alıntı kelimelerde bulunan /‘-/ (ayın) Kazak Türkçesinde ve incelediğimiz bölge ağzında üç şekilde değişim olmuştur. Birincisi değişim /‘-/ (ayın) > /ø/ sifra dönüşmüş, ikincisi değişim /‘-/ (ayın) > /y/ akıcılaştırma olmuş, üçüncüsü ise, /‘-/ (ayın) > /ğ/ sesine dönüşmüştür. /‘-/ (ayın) > /ğ/’ye dönüşmesi incelediğimiz bölge ağzında bol örneklerle rastlamaktayız.

a) Söz başı: *ğulama* (<Ar. *‘ulemā*) “ulema”, *ğalam* (<Ar. *‘alem*) “alem”, *ğasır* (<Ar. *‘aṣr*) “asır”, *ğasıq* (<Ar. *‘aṣq*) “aşk”.

b) Söz içi: *māğınası* (<Ar. *ma'nā*) “mana”, *mıyğıraraj* (<Ar. *mi'rāc*) “miraç”, *sağad* (<Ar. *sā'at*) “saat”, *qanağat* (<Ar. *qanā'at*) “kanaat”, *wağıyğa* (<Ar. *vaq'a*) “olay”, *muğalım* (<Ar. *mu'allim*) “muallim”, *wağız* (<Ar. *va'z*) “vaaz”, *yağınıy* (<Ar. *ya'nī*) “yani”.

/v-/ > /b-/ değişmesi:

Alıntı kelimelerde bulunan sürekli /v/ ünsüzü genellikle süreksiz /b/ ünsüzüne değişmektedir. Kazak yazı dilinde alıntı kelimeler orijinal şekilde korunmuştur. Bölge ağızlarında ise, /v/ > /b/ şeklinde değişmektedir.

sabğoz (<ÖK. *sovhoz* <Rus. *sovhoz*) “devlet çiftliği”

sibed (<ÖK. *svet* <Rus. *svet*) “ışık”

sābsem (<ÖK. *sovsem* <Rus. *sovsem*) “hiç”

bertölüdben (<ÖK. *vertalyot* <Rus. *vertalyot*) “helikopterle”.

(ayın) / -‘-/ > /y-/ değişmesi:

Arapça kelimelerde bulunan (ayın) /‘/ sesinin, incelediğimiz metinlerde akıcılaştırarak /y/ ünsüzüne dönüşmektedir.

taypasın (<Ar. *tā'ife*) “tayfa”

payızı (<Ar. *fā'iz*) “faiz”

peyilîne (<Ar. *fī'l*) “davranışına”

/-z-/ > /-j-/ değişmesi:

Kelime içinde sızıcı, dış /z/ ünsüzü sızıcı, dış damak /j/ ünsüzüne dönüşmektedir.

yējelden (<Ar. ezel) “ezel”

/-r/ > /-l/ değişmesi:

Kelime sonunda sürekli, akıcı /r/ ünsüzünün /l/ ünsüzüne dönüşmesi olayıdır. Bununla ilgili örnek yalnızca bir kelime bulunmaktadır.

duwal (<Far. dīvār) “duvar”

10. Başta Ünsüz Düşmesi

10.1. Sızıcı Ünsüzlerin Düşmesi

/ø-/ < /-h-/ düşmesi:

Alıntı kelimelerde kelime başında bulunan tonsuz, sızıcı /h/ ünsüzü Kızılorda-Türkistan arası

aram (<Ar. ḥarām) “haram”

ihmāt (<Ar. ḥikmet) “hikmet”

äybattılıǵı (<Ar. heybet) “heybetliliği”

älim (<Ar. ḥāl) “güçüm”

äzir (<Ar. hāzir) “hazır”

är (<Far. her) “her”

ükümed (<Ar. hukūmet) “hükümet”

iş (<Far. hīç) “hiç”

/-ø-/ < /-y-/ düşmesi:

Bu olay Kazak Türkçesi ve alıntı kelimelerde görülmektedir. Kelime içinde tonlu, akıcı, ön damak /y/ ünsüzü düşme olayıdır.

qābiled (<Ar. qābiliyyet) “kabiliyet”

zerād (<Ar. ziyāret) “ziyaret”

äwle (<Ar. evliyā) “evliya”

10.2. Sızıcı Ünsüzlerin Düşmesi

/-ø-/ < /-h-/ düşmesi:

Bu olay genellikle alıntı kelimelerde görülür. Standart Kazak Türkçesinde de incelediğimiz bölge ağızlarında da kurallıdır.

däret (<Ar. ṭahāret) “abdest”

bäte (<Ar. fātiḥa) “fatih”

meymandar (<Far. mihmān) “mihman, misafir”

palwon (<Far. pehlevān) “pehlivan”

10.3. Sonda Ünsüz Düşmesi

Kızılorda-Türkistan arası ağızlarında sonda ünsüz düşmesi, akıcı ünsüzlerde görülmektedir. Bununla birlikte çift ünsüzle sonlanan alıntı kelimelerin son ünsüzü düşer.

10.4. Akıcı ünsüzlerin Düşmesi

/-ø/ < /-‘/ (ayın) düşmesi:

Kelime sonunda bulunan /-‘/ (ayın) sesi son hecedeki ünlünün bünyesinde zayıflayarak düşmektedir.

dawa (<Ar. devā) “deva”

käte (<Ar. ḥatā) “hata”

şıpasın (<Ar. şifā) “şifa”

10.5. Sızıcı Ünsüzlerin Düşmesi

/-ø/ < /-h/ düşmesi:

Alıntı kelimelerde görülmektedir. İnceleme alanımızda kurallı şekilde düşmektedir.

allā (<Ar. allāh) “allah”

paṭşamız (<Ar. pādšāh) “padişah”

kināli (<Far. *gunāh*) “günahlı”

nekesi (<Ar. *nikāh*) “nikâh”

2.2.4.3.3. Süreksiz Ünsüzlerin Düşmesi

/-ø/ < /-q/ düşmesi:

Derlediğimiz metinlerde alıntı kelimenin çift ünsüzle tamamlandığında son ünsüzünün düşmesi kaideleşmiştir.

ırız <Ar. *rizq* “rızık”

/-ø/ < /-t/ düşmesi:

iras (<Far. *rāst*) “rast, gerçek”, *dosum* (<Far. *dūst*) “dostum”, *baq* < *baht* “baht”, *berekesi* (<Ar. *bereket*) “bereket”, *durus* (<Far. *durust*) “dürüst”, *jurnalis* (<Fr. *jurnaliste*) “gazeteci.”

/-ø/ < /-d/ düşmesi:

iräziz (<Rus. *razezd*) “bölge”

11. Ünsüz Tekleşmesi

Türkçe kelime köklerinde, birkaç istisna hariç, aynı türden iki ünsüz yan yana bulunamaz. Doğal olarak Türkçe kelimelerde ikiz ünsüzlerin tekleşmesi söz konusu değildir. Yabancı dillerden geçen bazı ikiz ünsüzlü kelimelerdeki ünsüzün biri erir veya düşer (Demir ve Şen, 2006: 137). İncelediğimiz metinlerde ikiz ünsüzlerin tekleşmesi sadece alıntı kelimelerde bulunmaktadır.

/-k-/ < /-kk-/

täwekel < *tevekkül* “tevekkül”

/-r-/ < /-rr-/

paran (< fr. *perron*) “peron”

/-w-/ < /-vv-/

wel < *evvel*

/-m-/ < /-mm-/

kamanda < Fr. *commande* “kumanda”

/-y-/ < /-yy-/

niyetine (<Ar. *niyyet*) “niyet”

pensiyener (<Fr. *pensionnaire*) “emekli”

/-y-/ < /-yy-/

“ösiyädben (<Ar. *vaşiiyet*) “vasiyet”

12. Ünsüzlerde Yer Değiştirme

Kelime içindeki komşu veya uzak seslerin yer değiştirmesi olayı (Korkmaz, 2006: 117). Derlediğimiz metinlerde az örneği bulunmaktadır.

dayra (<ÖK. *darya* <Far. *deryā*) “derya”

Sonuç

Bu makalede Kazak Türkçesinin Güney bölgesiâğzında bulunan Arapça, Farsça ve Rusça kelimelerde görülen ünlü ve ünsüz seslerin değişimleri ele alınıp incelenmiştir. Yabancı kelimelerin bir dilde uzun süre kalması için halk tarafından kabullenilmesi gerekmektedir. Halkın konuşma ses yapısına uymayan yabancı kelimeler değişikliğe uğramakta, bazı durumlarda ise anlam farklılığı göstermektedir. İncelediğimiz Kazak Türkçesinin Güney bölgesiâğzında bulunan Arapça, Farsça ve Rusça kelimelerin büyük oranda halkın telaffuzuna uyarlandığı görülmektedir.

Kazak Türkçesinin Güney bölgesiâğzında bulunan Arapça, Farsça ve Rusça kelimelerin ünlü ve ünsüz değişimleri için şunlar söylenebilir;

1. Alıntı kelimelerde bulunan uzun ünlüler kısılırken bazı seslik izleri görülmektedir.

- a) Ön damaksillaşma: *hācet* > *ājet*, *şifā'* > *şiyipā*.
b) Ünlü türemesi: *ervāh* > *ärüwaq*, *tāc* > *tāji*.
c) Ünsüz türemesi: *dīvāne* > *dıywana*, *cināyet* > *jıynayat*, *i 'lān* > *iylan*, *vālī* > *wāliyy*.
ç) Ünsüz düşmesi: *siyāhat* > *sayat*, *gunāh* > *günā*.
d) Ünsüz ikizleşmesi: *ihtiyāt* > *ıktıyyat*, *ihtiyār* > *ıktıyyar*.
2. Alıntı kelimelerde bulunan uzun ünlülerin seslik iz bırakmadan kısaldığı görülmektedir: *sāhi* > *sahi*, *āhiret* > *aķiret*, *zamān* > *zaman*.
3. Alıntı kelimelerdeki ünlü uyumuna aykırı kelimelerin, QTAS'de ünlü uyumuna uyudukları görülmektedir: *evliyā* > *äwliye*, *nikāh* > *neke*, *ķalem* > *ķalam*, *cenāze* > *jinaza*, *hamur* > *qamır*.
4. Alıntı kelimelerin ses değişimi yanında anlam değişikliğine uğradıkları görülmektedir: *ķerāķ* > *şıraq* "eş"; *vicdān* > *ujdan* "tertip", *vaķan* > *otan* "ev", *meyyit* > *māyit* "mezarlık".
5. Alıntı kelimelerdeki ötümsüz ünsüzler, ünlülerin yanında ötümlüleşmektedir: *naşīhat* > *nesiyķat*, *kazzab* > *ķāzzāp*, *taķdīr* > *daķdır*.
6. Alıntı kelimelerde /b/, /d/ ünsüzleriyle sonlanan kelimeler kurallı şekilde /p/, /t/ ünsüzlerine değişmektedir: *mescid* > *māşit*, *merd* > *mārt*, *baķt* > *paķıt*, *meķeb* > *māktāp*.

KAYNAKÇA

- Adilbayeva, Ş., (2002), Kazak Kültüründe İslam, *Bilig*, sayı 21. Ankara.
Akar, A., (2009), Kazak Türkçesinde Köktürkçe Sözlüksel Unsurlar, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı-20, TDK: Ankara.
Akar, A., (2010), Türkçe-Arapça Arasındaki Sözcük İlişkileri. *Karadeniz. Sayı 2. No:8*.
Bolğanbayoķlu, A., (1997), *Qazirgi Qazaq Tiliniń Leksikologiyası men Frazelologiyası*, Almatı.
Buran, A., Alkaya, Ercan., (2014), "Çaķdaş Türk Yazı Dilleri", Akķaķ Yayınları: Ankara
Büyük Türkçe Sözlük (2005), 10. Baskı. TDK: Ankara
Doĝan, O., (2015), *Kazak Türkçesi Fonetiki*, İleri Yayınları: İstanbul.
Kantar, M., (2008), *Büyük Türkçe-Farsça Sözlük*, İstanbul: Birim Yayıncılık.
Koç, K., (2003), *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Akķaķ Yayınları; Ankara.
Oba, E., (2014), Kazak Türkçesindeki Arapça ve Farsça Kelimelerin Fonetik Değişmeleri, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/6 Spring*.
Sarı, M., (2013), *Arapça-Türkçe Lûgat*, İpek.
Sarıbayev, Ş., (2005), *Kazak Tiliniń Aymaqtıq Sözdigi*. Almatı: Arıs.
Taşāıl, A., (2013), İslam Ansiklopedisi. cilt. 41.

